

MAHALLÎ FIKRA TİPLERİ İÇİN TİP KATALOĞU HAZIRLAMA ÖNERİSİ

Saim SAKAOĞLU*

Özet

Dağarcığında belirli sayıda fıkra bulunduran birisinin dinleyeceği veya okuyacağı her sekiz on fıkradan birinin mutlaka başka zamanlarda okunmuş veya dinlenmiş bir fıkra olması kaçınılmazdır. Bu oran bizim gibi ömrünün önemli bir bölümünü bu alana ayırmış olanlar için elbette daha fazla olacaktır. O hâlde bu benzerliklerin veya paralelliklerin kaynağına inmek, aralarında bağ kurmak suretiyle fıkralarımıza bir tip kataloğu hazırlamanın zamanın geldiği görüşündeyiz. Ancak buradaki tip kavramını iki ayrı anlamda değerlendirmeliyiz.

- Fıkranın baş kişinin tip olarak değerlendirilmesi,
- Fıkranın kendi tipinin ele alınması.

Son 30 yıldan beri ülkemizde bu alanda yapılan derlemelerde pek çok fıkra kahramanı veya fıkra tipi ortaya konulmuştur. Hatta bu güzellikler Türk dünyasının değişik bölgelerinde de görülmektedir. O hâlde yapılacak iş öncelikle bir yandan derlenmiş olanları bir araya getirmek, öbür yandan ise yeni tipleri ve onların etrafında anlatılan fıkraları derlemek. Bildirimizde bu konuda yapılması gerekenler ele alınacak ve örnekleriyle değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Fıkra, tip, mahalli fıkra, mahallî tip, katalog

Giriş

Hepimiz, yetiştiğimiz veya yaşadığımız çevrede, genel adıyla fıkra diye bilinen türün örneklerini dinleyerek büyümüş olabiliriz. Bu ortamlarda anlatılanların büyük bir çoğunluğu, aslında ona ait olmasa bile Nasreddin

* Emekli Prof., saimsakaoglu@hotmail.com

DOI: 10.32704/9789751751683.2024.0287

Hoca adına bağlanarak anlatılır. Önemli bir bölümü ise o çevrede yetişmiş, nükteleriyle tanınmış, *mahallî* fıkra tipi adını verdiğimiz kişilerin adına bağlı olarak anlatılır. Konya’da Tayyip Ağa, Elazığ’da Daldikli’nin Osman Ağa, Ağın’da (Elazığ) İbik Dayı, vb. adlarını verdiğimiz nüktedanlarımız da bu alanda önemli rollere sahiptir. Biz, öncelikle çocukluğumuzda Nasreddin Hoca nüktelerini dinleyerek, daha sonra da kitap ve makalelerde okuyarak bu alanda çalışmalarımıza başlamıştık.

Bu alanda bizim için ilk olan şu kaynakları sunmak isteriz,

İlk bildirimiz: “Türk Folklorunda Alık Fıkraları”, *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*, 27-29 Ekim 1975 Konya, Ankara 1976, 85-97, İngilizce özeti: 386.

İlk makalemiz: “Bir Nasreddin Hoca Fıkrası”, *Yağmur*, 1 (3), Haziran 1977, 35-38.

Not: Hoca’nın, “Eşeğe mi İnanıyorsun?” fıkrası incelenmiştir.

Son kitabımız: *Türk Mahallî Fıkra Tipleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara 2023.

Son çalışmamız : “Mahallî Fıkralarda Ayrıntıda Gizli Kalan Noktalar”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü’nün 2. Türk Kültürü Sempozyumu’nda, 08 Ekim 2024’te Ankara’da sunulmuştur.

O hâlde bizim neredeyse yarım yüzyıla yaklaşan bir fıkralar üzerinde çalışma geleneğimiz oluşmuş demektir.

Bütün bu çalışmalar sırasında yaşadığımız, belirlediğimiz, hatta kuralını bile koymaya çaba sarf ettiğimiz gelişmeler oldu. Bu bildirimizde fıkralarımıza bu değerlendirmelerimizin bir sonucu olarak, hatta cesaret ederek bir öneri getirecek, gelecekte bu alanda çalışmak isteyen gençleri de ileri seviyede çalışmalara yönlendirmeye çalışacağız.

Halk anlatmaları alanındaki ilk önemli çalışmamız Gümüşhane ilimizden derlenen masallar üzerine kurulan doktora tezimizdir. Bu alana yeni girmiş bir akademisyen adayı olarak o günlerin önde gelen bilim insanları ve yayıncılarından yola çıkarak bir çalışma hazırlamıştık. Bu arada masalların öbür halk anlatmalarıyla olan ilgisini de değerlendirmiş ve şu üç dal ile olan bağları üzerinde durmuştuk: Halk hikâyesi, destan ve

efsane (Sakaoğlu 1973: 10-13). Dikkat edilirse burada fıkra kavramının yer almadığı görülecektir. Bunun başlıca sebebi, daha 20. yüzyılın başından başlayarak masal araştırmacılarının fıkrayı kendi alanlarının bir alt dalı olarak görmeleridir. Alanımızın öncülerinden olan Finli âlim Antti Aarne öncü sınıflamasını şöyle yapmıştı:

1. Hayvan masalları
2. Asıl masallar
3. Fıkralar (Sakaoğlu 1973: 69)

Ayrıca, burada yer alan üç ana dalın her biri alt dallarıyla ele alınmıştır. Biz bu üç ana daldan sadece sonuncusunun, Fıkralar başlığı altında verilerinin alt dallarını ileriki çalışmalarımıza da ışık tutabileceği düşüncesiyle gözden geçirerek aşağıya alıyoruz.

3. Fıkralar

Edepsizlik

Evli kimselerin latifeleri

Kahramanı bir kız (kadın) olan latifeler

Kahramanı bir erkek olan latifeler

Kurnaz adam

Tesadüf suretiyle mutluluk

Aptal

Papazların latifeleri

Öbür insanlar hakkında fıkralar]

Yalan masalları (Sakaoğlu 1973; 70)

Bu değerlendirmenin özgün şekli için bk. Stith Thompson, *The Types of the Folktale*, Helsinki 1964, 19-20.

Çalışmalarını Aarne'ın sınıflaması üzerinden gözden geçirerek yeni bir görüşle ortaya çıkan Stith Thompson ise şöyle bir tabloyu ortaya koyuyordu:

1. Hayvan masalları
2. Asıl Halk masalları
3. Güldürücü hikâyeler, nükteli fıkralar
4. Zincirlemeli masallar
5. Sınıflamaya girmeyen masallar (Sakaoğlu 1973: 72)

Bu arada, kaynaklarda adına pek az rastlanılan Alman diplomat Johann Georg von Hahn'ın *Griechische und albanesische Märchen* adlı iki ciltlik kitabındaki bir sınıflama taslağını da hatırlatmak isteriz: 2 cilt. Leipzig: 1864; Münih/Berlin 1918.

Acaba, yukarıda, Prof. Thompson'ın verdiği alt başlıklar arasında yer alan fıkralarla ilgili dalları göz önüne alarak, ayrıca araya giren on yılların bizlerde bıraktığı izlerden yola çıkarak bir sınıflama denemesi yapabilir miyiz? Bu sorunlu işi bir kişiden daha çok bir çalışma ekibinin yapması/hazırlaması daha uygun olur görüşündeyiz.

Fıkra konulu ilk bildirimizin adını bir daha hatırlatalım: *Türk Folklorunda Alık Fıkraları*. (Bizim *ahmak* diye sunduğumuz bildirimizi yayıncı veya benzeri kişiler nedense *alık* olarak değiştirmeyi uygun görmüşler!). Bu bildirimizde o tarihe kadar fıkralarımız üzerinde duran birkaç araştırmacısının görüşlerine, daha doğrusu fıkra sınıflamalarına da değinmiştik: Mehmet Tuğrul (1946 / 1969), Sait Uğur (1947), Pertev Naili Boratav (1969), Dursun Yıldırım (1974). Bu arada, Nevzat Gözaydın ise fıkralarımızı değişik bir yöntemle sınıflandırmıştı (1977).

Bu arada fıkralarımızı ciddi anlamda ilk defa derleyen Faik Reşad ile son yıllarında yayımladığı bir fıkra kitabıyla dikkati çeken merhum Prof. Dr. Erman Artun'un sınıflamaları farklı birer yapıdadır. Faik Reşad fıkralarımızı fasıl adını verdiği 27 başlık altında yayımlamıştır: *Külliyât-ı Letâif* (İstanbul 1910, 1995). Prof. Artun ise bir coğrafi bölgemizde anlatılmakta olan fıkralarımızı ise 21 (12+9) başlık altında değerlendirmiştir: Çukurova Halk Kültüründe Mizah (Ankara 213). Ancak bu sayının az olduğu görüşündeyiz.

Bu çalışmaz için fıkra alanında yapılan çalışmaları bir daha gözden geçirirken genç araştırmacılarımızın da konuya değişik açılardan yaklaştıklarını görüyoruz. Hatta bazı genç meslektaşlarımızın daha önceki bütün fıkra sınıflandırmalarını da ele alarak çalışmalarına sağlam birer zemin hazırlamışlardır. Bu çalışmalardan bazıları yayın sıralarına göre aşağıya alıyoruz. Ancak bütün çalışmalara ulaşmanın zorluğunun yanında benzer görüşlerden yola çıkanlara da ayrı ayrı yer vermemizin doğru olmayacağı görüşüyle birkaç örnek ad ile konuyu noktalıyoruz: Asım Erkoçak (1999), Gülin Ögüt-Eker (2003), Ensar Aslan (2013), Selçuk Kürşat Koca (2017). Elbette çoklu fıkra üzerinde çalışan başka araştırmacılar da kendilerine göre birer sınıflama yapmışlardır.

50 yıl önce fıkra konusuna eğilirken o günkü kaynak azlığının yanında konuya ciddi olarak eğilenlerinin de sayıca az olması bizi uzun uzun düşündürmüştü. Hatta Dr. Dursun Yıldırım'ın *Bektaşî Fıkraları* üzerine kurduğu doktora çalışması daha basılmamıştı, isteğimiz üzerine ilgili sayfaları tarafımıza gönderilmişti. Bütün bunların sonucu olarak bizim de ince eleyip sık dokuyarak kabul görececek bir sınıflamayı ortaya koymamız gerekiyordu. Aşağıda bu sınıflamamıza yer veriyoruz.

I. Tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar

1. Her bölgede tanınan ünlü tipler (Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi)

2. Sadece yaşadıkları bölgede tanınan tipler (Tayyip Ağa “Konya”, Niyazi Dede “Sivas”, Murtaza “Kastamonu”, İbik Dayı “Ağın-Elazığ”, gibi)’

II. Bir topluluğu temsil eden tipler etrafında teşekkül eden fıkralar

1. Din ve inanış sistemiyle ilgili olanlar (Hoca, kadı, bektaşî, tahtacı gibi)

2. Bir bölge halkı ile ilgili olanlar (Laz, Karatepli, Kayserili gibi)

3. Bir karakter veya meslek grubu ile ilgili olanlar (Ahmak, deli, cimri, sarhoş, hırsız, doktor gibi)

III. Eş kahramanlı fıkralar: (Hoca-talebe, usta-çırak, ebeveyn-evlat, komutan-asker, efendi-uşak gibi) (Sakaoğlu 1975)

Üniversitelerimizin sayıca çoğalması, halk edebiyatı alanında çalışma yapacak olan gençlerin bu alanda çalışmaya yönelmeleri elbette ortaya yeni çalışmaların konulmasına yol açacaktı. Nitekim önceleri pek de fazla olmasa bile zamanla basılma şansını da yakalayan fıkra konulu çalışma hazırlayacak olanlar eski çalışmalardan aldıkları hızla ortaya yeni çalışmalar koymaya çalıştılar. Bu arada dikkatimizi çeken bir noktayı gündeme getirmek isteriz.

Biz de, önümüzde sayıca fazla olmayan tasnifler varken bir yenisini ortaya koymaya cesaret etmiştik. Görüyoruz ki bu yolda ilerleyenlerin de tamamına yakını böyle bir yeni sınıflama yapma yoluna gitmektedirler. Bu gelişme bize bir ansiklopedi için masal tanımı istenilen yirmi kadar masal

araştıracısının da kendilerine özgü birer tanımla cevap vermiş olmalarını hatırlatmaktadır..

Biz bu bildirimizde ne yaşlı sınıflamamızı gözden geçirecek ne de yeni bir sınıflama vereceğiz. Bizim bu bildirimizde yapmak istediğimiz işlem; halk anlatmalarının örneği en çok olan dalını oluşturan fıkraları başlı başına ele alınacakları bir tip kataloğunun hazırlanmasının yolunda belki de ilk diyebileceğimiz adımların atılmasının yolunu açmaktır. Yeri gelmişken söylemeliyiz ki başka ülkelerde böyle bir girişimin olduğunu bilmiyoruz. Ülkemizdeki benzer çalışmaları bile göremedikten sonra onları belirlememiz elbette pek de kolay olmayacaktı.

Ancak yola çıkarken yapılması gerekenleri öncelikle ortaya koymak, belki de ardılarımız için bir yol açmak, yol göstermek gibi görülecektir. O hâlde yolumuza devam edelim.

Bu yola girenlerin öncelikle taşınması gereken başlıca özelliklerini aşağıdaki şekilde, önem sırası gözetilmeksizin sıralamaya çalışacağız.

1. Kişi, öncelikle neyin fıkra olduğunu çok iyi bilmelidir. Elindeki ölçütler alanca kabul görecektür türden olmalıdır. Büyük masal çalışması aşamasında bazı fıkra ve efsanelerin masal olarak ortaya konulması bu maddenin önemini artırmaktadır.

2. Kişi, her türden masal yayınlarını, masal arşivlerini yakından takip etmeli, mutlaka onlara ulaşmaya çalışmalıdır. Varlığından haberdar olunan basılı eserlere ve nerede olduğunu bildiği arşivlere ulaşmaya çalışmalıdır.

3. Bir halk anlatması alt dalı olan fıkra üzerine eğilecek olan kişi, elbette bu alanın öbür alt dalları hakkında da bilgi sahibi olmalıdır. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak daha 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren ortaya konulmaya çalışılan masallarla ilgili benzer çalışmaları incelemelidir. Bütün bu çalışmalar yayımlanmış olup kişilerde ve önemli arşiv ve kitaplıklarda bulunmaktadır.

4. Yapacağı sınıflamaya esas olmak üzere, konu ile bilgilendirilen ikinci kişilerle birlikte değişik coğrafyalarda fıkra derlemeleri yapmaya başlamalıdır. Böylece bu işin gizli olan zorluklarını bilmeli, elde edilecek derlemelerin saklanması korunması hususunda birtakım önlemleri bizzat kendisi almaya çalışmalıdır.

5. Kişi, belki de birlikte çalıştığı arkadaşlarıyla birlikte, değerlendirecekleri fıkraları ortak bir şekilde yazıya geçirmeli, bir fıkra formatı ortaya koymaya çalışmalıdır.

6.

Elbette bu madde sayısını artırabiliriz. Ancak asıl iş bundan sonra başlayacaktır. Bu konuda öbür kardeş alanda yaşanan 60 yıllık bir gelişmeyle yolumuza devam edelim. 1959 yılına gelinceye kadar pek çok efsane araştırmacı kendi çaplarında çok başarılı çalışmalar ortaya koymuşlardı. Ancak ortak bir sonuca ulaşmanın zamanının geldiğini anlayan Avrupalı bilginler 1959 yılında başlayarak bazen her yıl, bazen aralıklarla toplanarak efsane konusunda bir soruca ulaşmayı başardılar. Elde edilen en önemli sonuç, farklı görüşlerle ortaya çıkan bilginlerin sonuçta orta bir efsane sınıflamasına ulaşmış olmalarıdır. (Sakaoğlu 1980: 12-17)

Bizim de bu tür bir sonuca ulaşmamız için elbette bu kurumun kanatları altında çalışmaları başlatmamız gerekecektir. Bu konuda akla gelebilecek bütün sorunlar veya şüpheler birer birer giderilecek, belki daha sonraki yıllarda son şekli verilebilecek olan bir *Türk Fıkra Tipleri Kataloğu Taslağı* ortaya konulacaktır.

Yeri gelmişken bir konuyu da bu arada dile getirivermek gerekecektir. Fıkra tipi nedir? Bu sorunun iki cevabı olacaktır:

a. *Kişi olan fıkra tipleri*: Nasreddin Hoca, İncili Çavuş gibi yaşadıkları kabul edilenlerle Temel, Bektaşî gibi bu alan için kabul gören kişiler. Köy ve kasabalardan başlayarak değişik idari birimlerde yaşayan/yaşamış olanlar da bu gruba girmektedir: Tayyip Ağa (Konya), Çivit Emmi (Mut), vb.

b. *Fıkra motifinin farklı ortam ve kişilere bağlandığı fıkralar*. Burada, bir nükte değişik dönem ve coğrafyalarda yaşamış olan farklı kişilere bağlanmaktadır. *Mum ışığında yemek pişirmek*, *Onun sesi yarın çıkacak*, vb.

Bu arada günlük hayatın ünlü veya böylece ünlü olacak yaşamış kişilerine bağlanarak ağılatılan nükteler için ayrı bir başlık açılması öngörülebilir. Koca Ragıp Paşa benzeri nüktedanları ana çerçevede başka bir başlık altında gösterebiliriz. Esas sınıflamada yer verilen ABC / abc; 1, 2, 3 işaretlemesi öbürleri için I, II, II şeklinde olabilir. Bir yerden sonra

ayrıntı gibi görülecek bu ve benzeri durumları hayal edilen bilim kurulunun bilgi, sorumluluk ve ilgisine sunmak bize düşen bir görev olacaktır.

Sonuç

Bu tür işleri bir yerden sonra belirli noktalarından başlatmalı, hatta ele almalıyız. Bugün ulaşılan hiçbir güzellik ilk dönemlerinde bu kadar ilgi çekici olmadıkları gibi çoğu yersiz eleştirilerin de konusu olmuşlardı. Görüşler ve iyi niyetleri birleşince mutlaka umulan veya beklenen sonuca ulaşılabilecektir. Yeter ki işe bir ucundan başlayalım. Biz, bu başlama ışığını yakıyor, yolumuzu ileriye götürecek olan genç meslektaşlarımıza emanet ediyoruz.

Kaynakça

Sakaoğlu Saim (1976), “Türk Folklorunda Ahmak Fıkraları”, *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri /27-29 Ekim 1975*, Ankara, 85-97.

Sakaoğlu Saim (1980), *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tıp Kataloğu*, Ankara, IX+140 s.

Sakaoğlu Saim (2023), *Türk Mahalli Fıkra Tipleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara, 405 s.